

УДК 316.2

ВІКТОР ВАХШТАЙН,

кандидат соціологічних наук, декан факультету соціології Московської вищої школи соціальних та економічних наук, старший науковий співробітник Центру фундаментальної соціології Інституту гуманітарних історико-теоретичних досліджень Державного університету — Вищої школи економіки

Пост-пострадянська соціологія: кінець першого акту

Анотація

Стаття являє собою аналіз аксіоматичних допущень та мов опису, що склалися в сучасній російській соціології. Автор демонструє на прикладі метафор, парадоксів і тавтологій, що циркулюють у текстах публічних виступів соціологів, відтворення імперативів радянської соціології у боротьбі “неорадянських” та “антирадянських” семантик. Обстоюючи тезу про ціннісний суверенітет науки, автор показує, як логіка “відтворення радянського в пострадянському” вплинула на диспозицію соціологічних описів.

Ключові слова: мова опису, оптика, аксіоматика, метафора, тавтологія, парадокс, ціннісний суверенітет науки, демаркація, наївний реалізм, культура підозри

Інтелектуальний простір російської соціології в останні кілька років нагадує поле битви. Здається, сьогодні два із трьох опублікованих соціологічних текстів присвячені самій соціології — соціологія соціології стає якщо не мейнстримним напрямом досліджень, то, як мінімум, улюбленою темою публічних дискусій соціологів. Безперервну гру ідентичностями ведуть шляхом багатьох розрізень “ми / вони” (“ми — реальні дослідники, вони — відірвані від життя теоретики”, “ми — публічні соціологи, вони —

постмодерністи” тощо). Інституціональні скандали (“Справа соцфаку МДУ”, “Куракінгейт”) не стільки провокують появу нових моделей самоописання російської соціології, скільки провокуються ними. У цьому стані війни всіх проти всіх практично відсутні усталені коаліції, а міжінституціональні суперечності легко переходять у внутрішньоінституціональні конфлікти.

І втім, у дискурсивних битв є один безумовно позитивний наслідок. Уперше за двадцять років російська соціологія перестала сприймати себе як пострадянську. Розпад Союзу і “необхідність вивчення соціальних трансформацій” уже не є єдиною легітимацією для занять соціальною наукою. Безупинна криза (вочевидь підліткова за своєю симптоматикою) говорить про те, що затяжне пострадянське дитинство російської соціальної науки добігло кінця, і гіперрефлексивність, нав’язлива спроба самоосмислення — лише закономірна реакція на тривале нерелексивне існування.

Оскільки найжорстокіші бої точаться саме у сфері теоретичної соціології, зараз є сенс спинитися й окинути прощальним поглядом те, що являв собою ландшафт соціологічних мов опису напередодні перших боїв — у середині 2000-х років. А це висуває перед нами завдання інтелектуальної картографії.

Звісно, картографія науки — давнє й поважне заняття соціологів. (Щоб не виходити за рамки своєї компетенції, далі я зосереджуся саме на соціологічних мовах опису.) Священна соціологічна традиція, що сягає корінням класиків (Е.Дюркгайм) та сучасників (П.Бурдьє), наказує нам вивчати центри виробництва знання, дивитися, які інтереси обслуговуються в цих центрах, аналізувати, які ресурси вони мають. Але особливо уважно необхідно досліджувати, у яких відносинах — силових і смислових (це конче важливо в семантиці Бурдьє: “силових і смислових”, через “і”) — вони перебувають один з одним. І лише потім — яке знання вони продукують. Тобто буцімто продуковане ними знання є закономірним продуктом їхніх “силових і смислових” відносин.

Таким є класичний підхід до “картографії”, його неодноразово застосовували до російської соціології автори, які засвоїли аксіоматику бурдьєвістських теорій [Бобков, Гавриленко, 2002: с. 186–210]¹. У нього є лише одна “сліпа пляма”: саме знання за такого розгляду другорядне, позбавлене активної й формувальної (якщо завгодно: “спричинювальної”) сили, похідне від розташування соціальних агентів. Ніби нам достатньо довідатися, в яку “структуру” “поля” включений той чи інший “актор”, щоби зрозуміти його “практичні схеми” і, отже, який тип знання він “продукує”. (Така ілюзія розуміння виникає завдяки вкоріненій у соціологічному мисленні культурі підозри: “зрозуміти щось — означає пояснити, кому це вигідно”.) Мене картографія цікавить лише як картографування мов: їхні поєднання та зіткнен-

¹ Пор.: “Ми розглядаємо соціологію на короткому історичному інтервалі як баланс сил, що складається між конкретними інститутами та їхніми членами і через його результувальні професійні ієрархії, механізми визнання, актуальні вимоги та ставки породжує форми уявлення про соціальний світ”.

ня, сумісності та несумісності їхніх метафор, їхні логіки та семантики, пропонувані ними ресурсів уяви і мислення.

Цей опис фіксує два параметри. Перший — *подія комунікації*, або подія повсякденного вжитку науки. А другий — *мови комунікації*, що виявляють себе в цих подіях. **Ресурси наукових описів кристалізуються в подіях наукової комунікації.** Відповідно, картографія (в запропонованому мною визначенні) являє собою впорядкування карти мов і тих подій, в яких ці мови дістають артикуляцію.

Тут знадобиться невеликий відступ у царину епістемології соціальних наук. Правила гарного тону вимагають від автора, який претендує на критичний аналіз аксіом і метафор сучасної йому наукової комунікації, прояснення прийнятих ним самим припущень.

Отже, я виходжу з того, що будь-яка соціальна теорія (сконструйована рефлексивно або прийнята на віру навмання) — це передусім деякий ресурс уяви. Центральна характеристика теоретичної конструкції — *“подання” світу її засобами*. Наука, за влучним зауваженням Гайдегера, “стикається завжди лише з тим, що допущено в якості доступного їй предмета її власним способом подання” [Хайдеггер, 1993], а тому поповнення арсеналу способів подання, технік уявлення і мислення — особлива царина теоретичної роботи.

Я також приймаю як аксіоматичну тезу про існування “нелогічного ядра логічно вибудованої теорії”, про рівень “незапитуваного” в соціологічному теоретизуванні. Феноменологічна філософія озброїла соціологію ідеєю *“epoché природної установки”* — уявленням про необхідність призупинення сумнівів у реальності світу для існування в цьому світі. Щоби стонога могла зробити бодай крок, вона має заборонити собі перейматися запитанням “З якої ноги ходити?”. Так само підставово ми можемо говорити про *“epoché рефлексивної установки”* соціального вченого — про призупинення сумнівів у власних аксіоматичних допущеннях. Сумнів в аксіомах блокує подальше міркування. Дослідники “соцієтальних трансформацій російського суспільства” не піддають сумвам існування російського суспільства і можливості його трансформацій. Аналогічним чином і дослідники “порядків повсякденної взаємодії обличчям-до-обличчя” не вагаються щодо наявності у людей облич. (Утім, замало не вагатися в існуванні “соцієтальних трансформацій” або “виразу обличчя” — потрібно навчитися не сумніватися у значимості їх для дослідження.)

Аксіоми мають не логічну, а імажинативну, образну природу. Ми виходимо з того, що в основі будь-якого соціологічного (і, мабуть, не тільки соціологічного) дослідження лежить імпліцитний образ досліджуваного об’єкта. Імпліцитні образи передують концептуальним визначенням і становлять їхнє “тверде ядро”, між собою образ і концепт співвідносяться як аксіоматичний і теорематичний рівні знання.

Образи мають до-логічний і контингентний характер. З цією тезою, напевно, не погодилися би класики марксизму, для яких “передумови... не довільні, вони — не догми; це справжні передумови, від яких можна відволіктися лишень в уяві... Це — справжні індивіди, їхня діяльність і матеріальні умови їхнього життя, як ті, котрі вони знаходять уже готовими, так

і ті, котрі створені їхньою власною діяльністю. Таким чином, передумови ці можна визначити суто емпіричним шляхом” [Маркс, Енгельс, 1955]. Утім, це твердження класиків також аксіоматичне і саме по собі не може бути визначене емпіричним шляхом, воно пов’язане з імпліцитним уявленням про “справжніх індивідів” і “матеріальні умови їхнього життя” як про найнадійніші засади нашого знання про світ. Тією самою мірою аксіоматичним твердженням є і перша фраза цього фрагмента статті — про необхідність попередньої експлікації аксіом; вона визначає всі подальші міркування, але сама не зумовлена жодним елементом цього міркування. (Власне, тому я й назвав це “правилами гарного тону” — через брак іншого підґрунтя для аксіом доводиться посилається на негласні норми етикету наукової комунікації¹.)

Імпліцитні образи об’єкта, що лежать в основі теоретичних описів, найчастіше набувають вигляду метафор². Фундаментальні метафори “Суспільство як організм”, “Суспільство як Найвища істота” або “Суспільство як система” передують соціологічним описам, виконаним у техніці “соцієтального реалізму”. Соціологія науки оперує своїм набором фундаментальних метафор³: “Наука як політика”, “Наука як мова”, “Наука як етикет” тощо.

Аксіоматика (на підставі метафор) задає *оптику* теорії. Оптика — це стратегія погляду. Дослідник бачить світ таким, яким його робить доступним погляду його власний теоретичний словник. Змінюючи “налаштування” теорії, ми змінюємо простір її “оптичних” можливостей.

Оптика вможливорює проблематизацію. Операція проблематизації — постановки під питання, подання якогось аспекту досліджуваного об’єкта в образі “чорної скрині” — можлива завдяки безсумнівності аксіом та ясності оптик. Тому епістемічна проблема, проблема, яку можна досліджувати в межах обраних розрізень, — це завжди результат осмислених зусиль проблематизації й ніколи не властивість самого об’єкта.

Зрештою, остання передумова цього аналізу: оптика є умовою *практики*. Урешті-решт, дослідник може діяти лише в межах “видимого”; оскільки уживані ним поняття є “умовами видимості” досліджуваних ним об’єктів, будь-яка дослідницька дія — тобто дія епістемічна, спрямована на приріст

¹ Своєю чергою, це не означає, що геть уся наукова комунікація потенційно звідна до “етикету” і “негласних правил гарного тону”, хоча така ідея й не виходить із розумів соціологів науки. Найбільш дотепну “етикетну” або “церемоніальну” модель опису наукової комунікації — модель, побудовану з опорою на праці раннього Ірвінга Гофмана, — запропонував Михайло Соколов.

² Сам по собі образ не тотожний метафорі. Можна сказати, що метафора становить одну із форм побутування до-теоретичного образу — форму, яка вможливорює його подальше теоретичне опрацювання і перетворення на концепт. Ми виходимо з того, що метафори не рядопокладені концептам, і тому належать радше до царини до-теоретичного, ніж власне теоретичного знання.

³ Фундаментальними тут і далі називаються метафори, що слугують для опису об’єкта дисципліни загалом і виконують функції демаркації, первинного розрізнення об’єкта / не-об’єкта.

знання про об'єкт — виявляється “оптично заданою”: неможливо вивчати те, чого нема у словнику дослідника. А відтак, “теорія” (обрана свідомо або прийнята імпліцитно) наявна в будь-якій епістемічній дії.

Аналогічно: здатність до самоспостереження і самоописання потенційно закладена в будь-якій дослідницькій мові. Із цього не випливає, що рефлексія соціального вченого — обов'язковий компонент його роботи. Середньостатистичний російський соціолог може нескінченно довго розмірковувати про “соціальну й історичну детермінацію форм знання” на прикладі “масових уявлень” “середньостатистичних громадян” Російської Федерації, зводячи генезу таких уявлень до “негативної ідентичності людей” та “історичних травм”, набутих ними в результаті “розпаду Радянського Союзу”. Однак потрібна мужність, аби визнати — тоді його власні пояснення теж мають аналогічне походження, а відтак, зумовлені його, дослідника, “історичною травмою”. Оптичні можливості соціолога завжди обмежені: “зони видимості” оточені “сліпими плямами”. Іноді “сліпою плямою” для дослідника виявляється сам дослідник.

Ілюстрацією такого образу науки слугує метафора радара, який уможливує спостереження літаків задовго до появи їх у зоні прямої видимості. Щоб оператор міг їх розрізнити, в систему має бути закладене відображення деякого сегмента простору в умовну координатну площину, подану на моніторі, а крім цього — складна сукупність ідентифікацій і розрізень (“літак / не-літак”, “свій / чужий” тощо). При цьому в нас жодної “зони прямої видимості” немає. Ніхто не бачив “соціальних установок” і “російського суспільства” на власні очі. (Здається, ніби “вирази обличчя” на відміну від соціетальних структур доступні прямому спостереженню, але це теж обман зору: соціологічне поняття “face work” [Goffman, 1967] має із “виразом обличчя” таку само віддалену подібність, як точка, що повзе по монітору — з літаком.) Система локації створює лише референції своїх об'єктів на моніторах завдяки власним засобам подання. Як зазначає з цього приводу французький епістемолог Ж.Нікод: “Кожна система, зрештою, знає тільки власні початкові форми і не вміє говорити ні про що інше” [Nicod, 1924] (цит. за: [Бурдьє, 1996]). (Ця теза Нікода стосується геометрії, але може бути застосована до наукового пізнання як такого.)

Що цікаво, аналогічними об'єктами розрізнення й ідентифікації можуть виступати інші системи локації. Звідси здатність самореферентних наукових мов до взаємного спостереження й опису — “зчитування”. Одна мова може ставати ресурсом іншої. Приміром, мова веберівської соціології була “зчитана” теорією Т.Парсонса. А мова парсонсівського структурного функціоналізму була “зчитана” сформованою в середовищі “прогресивних радянських соціологів” мовою соціетального аналізу. (Тому аналіз соціетальних трансформацій російського суспільства неможливо собі уявити без “структур”, “функцій”, “інститутів”, “символів”, “ідентичності”, “інтеграції”, “дезінтегрованості” та “контролю”.)

В інших випадках відношення мов мають характер “негативного маркування”. Вочевидь через подану тут аксіоматику моя мова опису тими самими прогресивними (пост)радянськими соціологами буде затаврована як “постмодернізм” і “заперечення дійсності по той бік дискурсу про неї”.

(Нібито наявність радарів заперечує існування літаків.) Утім, є цілий корпус мов, котрі ідентифікуються як “постмодернізм” іншим корпусом мов. “Постмодернізм” тут — не змістова характеристика, а “чорна мітка” негативного маркірування. (Ще одна мітка: “рюшечки та бантики, які відволікають дослідників від реальних проблем посттоталітарного суспільства, що трансформується” або “епігонство”, орієнтація на “західні” наукові зразки, створені в “інших суспільствах для інших цілей”.)

Щоби полегшити ідентифікацію своєї мови описів для інших, відносно нейтральних систем розрізень, пошлюся на теорію комунікацій Н.Лумана, феноменологічну соціологію А.Шюца, когнітивну соціологію Е.Зерубавеля і теорію подій А.Філіппова. Такі посилення — спосіб контекстуалізації, вказівка на раніше зроблені операції “зчитування” (для полегшення подальших операцій “зчитування”) одних семантик іншими.

Тепер ми можемо повернутися від аксіом до аналізу.

Ще раз зафіксуємо два цікаві для нас параметри картографування: *події комунікації та мови комунікації*.

Одною з останніх “передвоєнних” подій комунікації соціологів (яка слугуватиме нам відправною точкою) став III Всеросійський соціологічний конгрес (2008). Гадаю, за 10–15 років історики змагатимуться за можливість описати цей конгрес, передовсім тому, що він вочевидний процеси кристалізації нової мови пострадянської соціології. Наведу зразки такої мови: “Для потреб стабільного суспільного розвитку необхідно забезпечити високу якість прикладних соціологічних досліджень”. Або: “...перед соціологією сьогодні стоять завдання вивчення потреб суспільства в соціальній, психологічній, економічній, енергетичній, синергетичній та інших формах безпеки”. Подібних прикладів чимало, й усі вони належать до однієї жанрової та стильової єдності. Цікаво в цьому контексті розглянути матеріали опитування учасників Конгресу, проведеного організаторами заходу.

З-поміж 2500 учасників Конгресу, що подали заявки, на запитання організаторів відповіли 700 осіб, 623 анкети надійшли на опрацювання. З’ясувалося, що 73% опитаних володіють однією іноземною мовою зі словником; 40% мають досвід участі в роботі органів державної влади (після 2000 року) і приблизно стільки ж — у роботі бізнес-структур. Більшість опитаних читають часопис “Социологические исследования” (66%), найпопулярніший в їхньому середовищі навчальний посібник — підручник В.Добренькова та О.Кравченка; із закордонних авторів, чиї книжки справили на них сильне враження, називають З.Баумана і П.Штомпку¹.

Будь-яка подія комунікації робить мову видимою і доступною для “зчитування”, бо залишає слід. Твердження, що “російська соціологія розвивається цілком задовільно” і, понад те, “нарівні із західною наукою”, не просто легітимуються подією Конгресу (цей висновок відкине нас до семантики “легітимації”, “символічної боротьби”, “влади”, “статусу”, “позиції в полі” тощо). Такі перформативні твердження надають статус реальності не стільки об’єктові опису, скільки мові опису. Механізмом налагодження кому-

¹ Матеріали опроса участников III Всероссийского социологического конгресса. Институт социологии РАН, Российское общество социологов. 2008.

нікації слугує вибудовування загального простору ключових визначень, котрі, як правило, мають характер трюїзмів і тавтологій. Наприклад, учасникам Конгресу було запропоновано дати визначення того, що таке соціологія. Із відривом перемогло визначення “Соціологія — це наука про суспільство”. На запитання “Що таке суспільство?” основна маса респондентів вагалася з відповіддю, хоча пальма першості належить відповіді “Суспільство — це соціум”.

Залишмо поки що у спокої трюїзм. (Він — центральна фігура вжитку в науковій комунікації, “стерта дефініція”, що втратила своє значення і набула іншої функції — демонструвати єдність комунікативної спільноти: “Ми з тобою однієї крові, ти і я...”.) Але якою є логіка *тавтології*? Ніклас Луман називає тавтологічні самоописи атрибутами “консервативних семантик”. Такі риторичні формули, як “Закон є закон” (у повсякденній комунікації: “Треба, значить треба”, “Ми маємо те, що маємо” тощо), добре ілюструють його тезу. “Якщо передбачається, що суспільство — це те, що воно є, тоді може йтися лише про те, щоб зберегти його, розв’язувати його проблеми й надалі і, мабуть, краще, та сприяти йому в подоланні труднощів, що з’являються знову і знову” [Луман, 1991: с. 198]. Утім, консервативні формули відображені не тільки в аксіоматиці й семантиці комунікації, що розгорнулася на Конгресі. Вони легко простежуються на всіх її рівнях.

В оптиці “консервативної” мови соціологія розуміється як соціальна технологія, а тому вона має бути корисною — насамперед державі. Теорія потрібна, але російська, вітчизняна, така, що відповідає національним інтересам. І зовсім не випадковими є закиди на адресу “окремих ліберальних соціологів”, що пролунали на пленарному засіданні Конгресу — мовляв, ті на гроші Заходу готують “помаранчеві революції”. Консервативні формули консолідують цей новий тип мови — тип, котрий ми далі будемо називати “неорадянським”. Ще років 5–7 тому вироблення консервативних мов мало характер кустарний і несистематичний: у Барнаулі та Читі працювали люди, які вигадували різного рівня герметичності мови (від “соціології життєвих сил” до “православної реріхівської політології”) і тестували їх на своїх студентах / аспірантах / колегах. Соціологічний конгрес продемонстрував, що складається консолідована “неорадянська” соціологічна мова зі спільними кодами, спільними механізмами встановлення розуміння, спільною аксіоматикою, оптикою і логікою. Логікою тавтології.

Що надає ця логіка новій “неорадянській” мові соціології? Передусім заборону на критичну позицію. Критика можлива лише як “конструктивна критика” — тобто критика технічна, що дає змогу знайти “конструктивне технічне рішення”. Відповідно, “соціальною проблемою” називається те, що передбачає таке технічне рішення — “проблема як хвороба”, але хвороба обов’язково виліковна (інакше ця соціологія втрачає право на існування). Переведення поняття “проблема” в технічний план — лише один із складів роботи розпроблематизації, здійснюваної тавтологічною неорадянською мовою. Логіка тавтології — логіка приховування. Але не приховування “реальних проблем” із подальшою підміною їх “проблемами вигаданими” (до такої критики неорадянських соціологів схиляються їхні політичні опоненти). “Приховування” тут — виразний і свідомий акт відмови від “зайвих

запитань” і рефлексії як такої. (Подейкують, на запитання одного з парафіян “А що робив Господь до створення світу?” Мартин Лютер відповів: “Він різав різки для тих, хто ставить такі запитання!” Але найкраще логіку тавтології ілюструє давній радянський анекдот про вбивство Кірова: “Кого вбили – того вбили! Кого треба, того й убили!”)

Що цікаво, попри намагання уникнути парадоксів і “технізацію” своєї дослідницької проблематики, кожна тавтологічна мова внутрішньо парадоксальна. Як зазначає Луман, тавтологія – це особлива форма парадокса (зворотне не справджується). Адже тавтологія являє собою розрізнення, яке нічого не розрізняє, а навпаки, утверджує тотожність розрізняваного.

Тепер подивімось на інші події й альтернативні мови опису. Тут неможливо проігнорувати симпозіум “Шляхи Росії” (який раніше називали “Куди йде Росія?”), проведений Московською вищою школою соціальних і економічних наук спільно з Інтерцентром. Уже 18-й рік поспіль він являє собою одну із найпомітніших і найрегулярніших подій комунікації в соціальних науках. У послідовності цих подій комунікації також сформувалася своя мова, зі своїми теоретичними допущеннями і метафорами. Якщо ми візьмемо збірки “Шляхів Росії” за перші 15 років (1993–2008) і проаналізуємо опубліковані в них тексти – наприклад, подивимось, як у них побутують основні поняття – ми матимемо уявлення не тільки про генезу мови, а й про запропоновані їй ресурси мислення. Так, поняття “трансформація” можна простежити від моменту його зародження як концепту до моменту його перетворення на метафору, яка описує все що завгодно – в тому числі трансформацію російського інтелектуального простору. Що являє собою трансформація інтелектуального простору в цій оптиці? “...Повільний розпад інституціональної системи радянського суспільства викликає синхронне функціонування наукових колективів, які мають різну соціальну природу і походження, принципово різні джерела і механізми забезпечення і винагородження своєї діяльності, і відповідно, зорієнтовані на різні інстанції визнання і зразки науки” [Гудков, 2006]. Попри всю свою архаїчну громіздість це вельми чітка, внутрішньо узгоджена мова описів, яка щороку стає дедалі герметичнішою. У ній – так само як і в “неорадянській” мові – можна виокремити аксіоматичні ідеалізації, що сприймаються-всіма-як-такі-що-не-потребують-доказів.

Які?

По-перше, критична налаштованість щодо “кондової” мови радянської соціології та її законного спадкоємця – консервативного неорадянського “новоязу”. По-друге, експліцитно заявлені ліберальні ідеали: соціологія має служити справі прогресу, становлення громадянського суспільства, демократизації й лібералізації. По-третє, опертя на емпіричну роботу: необхідна соціографія, тобто кваліфікований опис “реальних проблем російського суспільства”.

Акцент на “реальних проблемах суспільства” тут також не випадковий. Словосполучення “реальні проблеми” (і визначення списку цих проблем) виконує в “антирадянській” мові ту саму функцію демонстрації єдності ко-

мунікативної спільноти, що і трюїзми — у неорадянській¹. У текстах авторів “Шляхів Росії” воно повторюється силу-силенну разів і часом виглядає явно надмірним. Але річ не тільки у функції. За уявленням про фундаментальну відмінність між “справжніми, істинними, реальними проблемами російського суспільства” і “проблемами удаваними, вигаданими для відволікання уваги від реальних проблем” стоїть аксіома *наївного реалізму* — уявлення про Суспільство як про об’єктивну соціетальну єдність, зі своїми проблемами і хворобами, що “нав’язує” порядок денний його дослідникам. Соціологи, які сповідують принцип наївного реалізму, щиро вірять, що їхня мова опису є похідною від самого об’єкта опису. Так само, як Галілей вважав, що книга Природи написана мовою математики, наївні реалісти гадають, ніби книга Суспільства написана мовою соціології — причому саме їхньої соціології. Тому вони нібито й не конструюють свій предмет опису, нав’язуючи йому визначення з лексикуону структурного функціоналізму, а лише виражають “*volonte generale*” — досліджують актуальні проблеми, поставлені перед ними самою дійсністю.

Утім, навіть наївні реалісти визнають, що дійсність ця фрагментарна, потенційних мов її опису — безліч, і дослідник приречений на вибір між альтернативними семантиками. Тож як примирити необхідність такого вибору з “об’єктивними вимогами” суспільного буття? З використанням давньої перевіреної тези про “партійність соціології”! “Партійність” кожного дослідника постулюється як сама-по-собі-зрозуміла умова його роботи. А отже, вибір мови опису дослідник робить залежно від власної “партійної належності”, виходячи з того, “хто є інстанцією, що засвідчує і сертифікує результати наукової... роботи. Відповідно, хто замовник досліджень, на кого учений внутрішньо орієнтується, що визначає його мотивацію тощо” [Гудков, 2006: с. 26]. А от мотивація дослідника — продукт дії соціальних сил. Отже, певним чином влаштоване Суспільство продукує певним чином влаштованих дослідників, котрі його — Суспільство — певним чином вивчають. Наївний реаліст — це завжди трохи жрець власного об’єкта досліджень. Він вірить, що за допомогою його дослідницьких дій об’єкт вивчає самого себе.

Ризикну припустити, що за наївним реалізмом соціологів-лібералів, які засвоїли у 1960–1970-ті роки самобутньо зрозумілий структурний функціоналізм (вивчення того, як практика читання перекладів зі “спецхрану” змінила мову радянської соціології, ще очікує на свій час), стоїть парсонсівська теза *аналітичного реалізму*. Парсонс гадав, що зв’язок поняття і його об’єкта не довільний. Точка на екрані по-справжньому “схоплює” літак у якихось найбільш значимих параметрах. Отже, наші концепти — суть від-

¹ Пряма мова учасників III ВСК також рясніє такими словосполученнями: “Постановка в центр уваги такого нового наукового об’єкта, як сучасне російське суспільство і його проблеми”, “Виокремлення як нової інтегральної теоретико-прикладної соціологічної дисципліни соціології соціальних проблем російського суспільства”, “...створення ідентифікатора соціальних хвороб нашого суспільства для їх діагностики, профілактики та лікування”. Проте, як я уже зазначав, там під “реальними проблемами” розуміють проблеми технічні, що потребують управлінського розв’язання (Матеріали опитування учасників III Всеросійського соціологічного конгресу).

ображення світу, а не чисті конструкти мислення. Таке епістемічне рішення дало змогу Парсонсу, за його власним визнанням, звільнитися з пастки, котру А.Н.Вайтгед назвав “помилкою недоречної конкретності”, — довести, що у спостереженні кожної конкретної речі вже присутня абстрактна ідея цієї речі. Однак абстрактне при цьому не синонімічне фіктивному: “Через такі джерела я і прийшов до своєї концепції, яку назвав “аналітичним реалізмом” і яка описувала вид теорії, що цікавила мене, як абстрактний за природою, але аж ніяк не “фіктивний” у смислі Ганса Файгінгера” [Парсонс, 1997: с. 212] (див. також: [Vaihinger, 1952]).

Разом із тим парсонсівський “аналітичний реалізм” гранично далекий від наївного реалізму вітчизняних соціологів-шестидесятників і їхніх наступників. Парсонс стверджував слідом за Л.Гендерсоном, що “факт є висловлення про досвід у категоріях концептуальної схеми” [Henderson, 1970]. Тобто емпіричний факт фактом стає лише завдяки концептуальній схемі, що зорганізовує спостереження, та мові, якою роблять висловлення. Наївні ж реалісти певні, що дійсність сама розставляє пріоритети і завдання соціолога — дібрати найадекватнішу мову для роботи з нею. Звідси культ “матеріалу”, “факту” і “даних” (усі три слова — їх не можна навіть назвати поняттями — застосовують нерелексивно, як samozрозумілі). А тому мова “антирадянської” соціології, що напрочуд виразно кристалізувалася в подіях симпозіуму, є сумішшю концептів Т.Парсонса із категоріями здорового глузду, мови структурного функціоналізму — із мовою публіцистики.

Семантика опису російського суспільства в текстах “Шляхів Росії” за 15 років зазнала суттєвих змін. Розпочавшись із бурхливих дебатів з приводу майбутнього російського суспільства, розгубивши свій реформаторський драйв до кінця 1990-х, комунікація перейшла в модус “ліберальної критики” режиму. Однак, незважаючи на еволюцію риторичних фігур, імпліцитна формула опису залишалася завжди незмінною: “Це не те, що має бути”. У 1990-ті — “поки не те”, у 2000-ні — “зовсім не те”.

Так само як *тавтологія* становить основну формулу “неорадянських” мов соціології, “антирадянські” мови будуються за формулою *парадокса*. Парадокс — це архетип прогресистських і революційних способів теоретизування. Мислення в моделі “Х є те, що він не є” ми знаходимо, наприклад, у П.Бурдьє, який слідом за Б.Паскалем протиставляв тавтології “Закон є закон” парадокс “Закон — це свавілля”¹. Як наголошує Луман, парадокс не по-

¹ “Хоч би якими були принципи, включно з найраціональнішими принципами самого “чистого” розуму, наприклад математичного, логічного або фізичного, зрештою вони завжди зводяться до їхнього походження, а відтак — до довільного джерела. **Основа закону** є не що інше, як **свавілля**, тобто за Б.Паскалем — “правда узурпації”. А видимість природності, необхідності закону надає те, що я називаю “амнезією походження”. Породжена зі звичання до звичаю, вона приховує те, що формулюється наведеною вище тавтологією “Закон є закон, і більше нічого”. А щойно ми волеємо докопатися до витоків, як писав Б.Паскаль, розглянути смисл існування закону і йдемо до самого його джерела, повертаємося до його витоків, то знаходимо одну лише сваволю. Біля витоків закону нема нічого, крім звичаю, тобто історичної сваволі історичного розуму” (див.: [Бурдьє, 1996]).

збавляє суспільство тотожності самому собі, він лише вочевидне асиметрію належного та сущого. Наприклад, “...тотожність суспільства може бути переміщена в план деякої можливості, реалізації якої перешкоджають певні сили: згадаймо про популярні варіанти марксизму або про каргоїзм” [Луман, 1996: с. 198]. Це темпоралізація парадокса: суспільство — “уже не є” або “ще не є” тим, що має бути.

Основна теза мого аналізу: **між двома формами пострадянської соціології — “неорадянською” та “антирадянською” — немає різниці.** Це глибоко “радянські” за своєю природою мови опису. Тут немає жодної логічної суперечності. Гранично семантичні формули парадокса і тавтології збігаються.

Визначимо ключові аксіоми, спільні для обох типів мов.

1. *“Культура підозри”*. Для обох способів говоріння непорушно залишається теза: “За будь-яким знанням стоїть політичний інтерес”. Те, що ви говорите, ви говорите не тому, що ви так думаете чи використовуєте таку мову опису, а тому, що ви обслуговуєте певні політичні сили, маєте певні інтереси, орієнтуєтесь на певні політичні інстанції. Тому будь-яка теорія розглядається з позиції її “результату” — чого вона “домагається” і “кому служить”. У комунікації “неорадянських” соціологів ця теза заявлена експліцитно: соціологія має служити національним інтересам, а не “Заходу” (звідси звинувачення в організації соціологами-лібералами “помаранчевих революцій”). В “антирадянських” соціологів ця теза має дещо інше вираження. Так, Л.Гудков у збірнику “Пути России — 2006” пише: “Питання теорії й методології соціальних наук має сенс обговорювати лише в контексті як самої ідеології соціальних наук, так і реальної практики дослідження. А це означає — тільки з огляду на характер добору теоретичного і концептуального інструментарію (що побутує, для чого, які концепції, що пояснюють і для кого?). Хто є інстанцією, що засвідчує і сертифікує результати наукової (та викладацької, освітньої) роботи. Відповідно, хто замовник досліджень, на кого вчений внутрішньо орієнтується, які визначають його мотивацію, тощо” [Гудков, 2006: с. 29]. Це теза *qui bono* — ми шукаємо, кому вигідно, “чий вуха стирчать”. Буцїмто, вивчаючи соціальну структуру, відносини влади, розподіл ресурсів та інтересів, ми можемо легко сказати, який тип мови, який тип теорії та який тип наукового дослідження цей конкретний автор спродукує¹.

2. Утвердження *ангажованості наукового знання*. У неорадянських мовах соціологія ангажується державою, а соціологічне дослідження підмінюється соціальними технологіями. В антирадянських семантиках передбачається, що наука має служити справі прогресу. Не своїй власній справі на-

¹ Неважко помітити, що ця аксіоматика (культура підозри + теза про партійність буття) об’єднує не лише “неорадянських” і “антирадянських” соціологів, а й тих, хто посідає стосовно них відсторонено-критичну позицію — прихильників бурдєвєвістських підходів до картографії наукових спільнот. Справді, важко не піддатися спокусі й не “пояснити” генезу пострадянських семантик партійністю їхніх носіїв.

уки, а саме справі прогресу. Поважна ідея про “знання заради знання” тут не дістає відгуку. Так само як і веберівська ідея про науку, що спирається на власні ціннісні засади, в яких пізнання визнається достатньою мотиваційною цінністю. Пізнавати заради того, щоб пізнавати, а не для того, щоб виконувати актуальні політичні завдання, — це не про пострадянську соціологію.

3. *Ембарго на імпорт будь-яких теоретичних конструкцій “із Заходу”* якщо вони не вкорінені в наш ґрунт. Слово “ґрунт”, ясна річ, із мови III Все-російського соціологічного конгресу. У мові “Шляхів Росії” є інша вельми яскрава метафора — “рідні осики”. Знову ж, процитую Л.Гудкова (я цитую текст трирічної давнини, Лев Дмитрович уже повторив цю викарбовану формулу неодноразово, продемонструвавши дивовижну жанрово-стилістичну сталість): “Запозичувана концептуальна і теоретична мова — річ небезпечна. Вона створює ефект імітації власної діяльності “під велику і справжню” науку, стерилізуючи власні потенції роботи і необхідність вдумуватися в те, що ж, власне, являє собою країна рідних осик” [Гудков, 2006: с. 35].

Той самий пафос — але без психоаналітичного “страху стерилізації” — ми знаходимо у Б.Дубіна: “Результат: нечисленні сьогодні праці з теорії й методології... геть усі перекладні ... При запозиченні теорій ранг проблем, під опис котрих їх беруть, знижується (знижуються тут, звісно, запити, а не теорії). Мабуть, із цим пов’язана явна преферентність концепцій середнього рівня в соціальних науках, звернення, наприклад, не до проблематики інститутів, а до аморфної царини “повсякденної поведінки”” [Дубин, 2006: с. 22].

Так чи інакше, неприйняття і теоретичного імпорту, і звернення до західних теоретичних дискусій — спільний знаменник як неорадянського, так і антирадянського соціологічного способу описань.

4. **Нерефлексивність стосовно використовуваної мови.** Можна провести експеримент: запропонувати колегам проаналізувати, що, власне, стоїть за кожним з ужитих ними понять: в який теоретичний контекст вони вбудовані, чи є в них виразне поле референцій. Далі, запропонувати експлікувати аксіоми своєї мови описів, виокремити й розвинути використовувані метафори, і — вже зовсім самогубний хід — зважаючи на обмеженість аксіоматики, попросити позначити “сліпі плями” їхнього аналізу. Як показує досвід симпозіуму “Шляхи Росії — 2006” і кількох сесій на Соціологічному конгресі, “консерватори” і “ліберали” однаково не сприймають таких пропозицій. У них вони вбачають “постмодерністський ухил”, тобто спробу ухилитися від священного обов’язку вивчення “самої дійсності як вона є”. (Після 2008-го року ситуація кардинально змінилася.)

5. *Культ еkleктики.* Л.Гудков особливо відзначає у своїх текстах здатність, відсутність якої заважає, на його думку, розвитку теоретичної соціології в Росії. Здатність цю він називає “умінням поєднувати”. Уміння поєднувати, однак, неймовірно розвинене і в “антирадянському”, і в “неорадянському” способі говоріння. Воно являє собою схильність брати принципово різні, не споріднені й не близькі один одному теоретичні підходи і

поєднувати їх для потреб створення свого власного опису, на найбільш поверховому рівні і найчастіше цілком непоєднаним чином. Такого штибу еkleктизм блокує будь-яку теоретичну дискусію, підміняючи вдумливу роботу з текстами згадуванням їх для легітимації власного, як правило, глибоко самобутнього міркування.

Очевидно, двома цими ідеологізованими семантиками — тавтологічною і парадоксальною — пострадянська соціологічна наука не вичерпувалася. Виникали також принципово інші мови описів. Щоправда, виникали вони або по той бік “мейнстріму”, або по той бік МКАД (наприклад, у Санкт-Петербурзі). І поки у світовій комунікації протистояли одні одним прихильники соціоаналізу та фрейм-аналізу, феноменології та етнометодології, у вітчизняній науці одні з одними боролися соціологи-консерватори і соціологи-ліберали. Власне, тому ми й реєстрували наприкінці 2000-х дефіцит мов опису: соціологічний спосіб говоріння було зведено до політично ангажованої публіцистики, а риторика “рідних осик” виявилася осиковим кілком соціологічної думки.

Цей закид більшою мірою адресований соціологам із близького мені за політичними преференціями¹ і абсолютно далекого ідейно табору лібералів. (Передусім тому, що власне інтелектуальний вплив їхніх опонентів останні 15 років залишався незначним.) “Ставкою” у боротьбі з режимом виявилася цінність наукового пізнання. Соціологію використовували як інструмент обґрунтування політичних суджень: дослідження визнавалося цінним, якщо давало змогу обґрунтувати, наприклад, необхідність звільнення несправедливо засудженого М.Ходорковського. Очевидно, жодної самостійної цінності — цінності “знання заради знання” — такі дослідження не мають.

Мій критичний аргумент назагал відтворює критику М.Бердяєвим “інтелігентської правди”, що протистоїть філософській істині: “В інтелігенції завжди були свої гурткові, інтелігентські філософи і своя спрямувальницька філософія, відірвана від світових філософських традицій... Інтелігенцію не цікавить питання, істинною чи хибною є, наприклад, теорія знання Маха, її цікавить лише те, сприятлива чи ні ця теорія для ідеї соціалізму, чи послужить вона благу й інтересам пролетаріату; її цікавить не те, чи можлива метафізика і чи існують метафізичні істини, а те лише, чи не зашкодить метафізика інтересам народу, чи не відверне від боротьби із самодержавством і

¹ Так само як у запропонованому тут способі картографії мов “правилом гарного тону” є експлікація аксіом, посилання на власні недоведені припущення (що я і зробив на початку статті), у картографії бурдєвистського штибу аналогічним правилом гарного тону покладається “самооб’єктивація суб’єкта пізнання”. Іншими словами, “картограф” має об’єктивувати той вплив, що справляють на нього ідейні фундатори, політичні союзники, значимі інститути й інші сили, які визначають рух його думки з картографування. Передусім це означає уявлення своїх політичних диспозицій у їхньому зв’язку з позицією “картографа” в картографованому полі (див.: [Бурдє, 2002]). Оскільки ми не дотримуємося такої логіки картографії, то посилання на політичні преференції видається нам нерелевантним основному аргументу і наводиться тут лише як риторичний відступ.

від служіння пролетаріату” [Бердяєв, 1909]¹. Замість ідеї соціалізму — ідея демократії, замість самодержавства — “путінський політичний режим”, боротьба з яким і є вищою цінністю, що підміняє цінність пізнання як такого. “Захисників безумовного і незалежного знання, — веде далі Бердяєв, — знання як начала, що здійснюється над суспільною нагальністю, все ще підозрюють у реакційності... У цьому своєрідному ставленні до філософії далася взнаки, звісно, вся наша малокультурність, примітивна недиференційованість, слабка свідомість безумовної цінності істини й помилка морального судження”.

Проте слова “цінність”, “істина” і “судження” мають принципово різні конотації в мові філософії й у мові науки. Що означає “безумовна цінність істини” стосовно етики соціологічної роботи? Для відповіді на це запитання знадобиться ще один — останній — відступ у царину епістемології соціальних наук.

Заняття наукою — гранично — суть *цінніснораціональними діями*. Це твердження означає, що в основі будь-якого дослідницького (епістемічного) починання лежить етичний імператив — імператив пошуку істини. Слово “істина” тут звучить дещо пишномовно (особливо після всіх наших вступних допущень про “науку як мову”), однак у такого визначення є чітке поле референцій: наука як цінніснораціональна дія передбачає свідому відмову від перетворення наукових занять на засіб досягнення політичних, кар’єрних чи інших цілей. Учений — якщо він діє в цей момент як учений — спирається на цінність Істини (а не Любові, Краси, Справедливості чи ліберальної Демократії). Саме так нам пропонує мислити науку Макс Вебер.

“Якою є внутрішня позиція самої людини науки стосовно своєї професії, якщо вона взагалі прагне стати ученим? — запитує Вебер. — Він стверджує, що займається наукою “заради неї самої”, а не тільки заради тих практичних і технічних досягнень, що можуть поліпшити харчування, одяг, освітлення, управління” [Вебер, 1990: с. 712]. Це слова Вебера з його знаменитої публічної лекції “Наука як покликання і професія”, котра, безумовно, не є науковим трактатом. Але наївно вважати, що це твердження — твердження **ціннісного суверенітету** науки — якимось суперечить положенням веберівської соціології. Вона спирається на ту саму неокантіанську філософію дії, що й інші його праці (хіба що крім праць останнього періоду життя). У неокантіанській картині світу царству буття протипоставлене царство цінностей. Актор виходить за межі свого наявного буття, звертається до світу цінностей, знаходить смисл і втілює його в конкретній дії. Тобто сама практична дія — це відбиття деякої цінності у тьмяному і кривому дзеркалі буття. Палкий ліберал надихається цінностями прогресу та свободи у своєму прагненні викрити застійний режим “удаваної демократії”. Але в цей момент він просто не має права називатися соціологом, оскільки його дії осмислені не у співвіднесенні з цінностями пізнання — вони належать іншому ціннісному порядку. Останнє твердження може видатися спірним: чому не можна, здійснюючи дослідження, допомагати Батьківщині або сприяти встанов-

¹ Я вдячний Кирилу Тітаєву, який звернув мою увагу на цей аргумент.

ленню Демократії? Тому що “різні ціннісні порядки світу перебувають в непримиренній боротьбі”, відповідає Вебер [Вебер, 1990]. І якщо дослідницькі дії вченого підпорядковані ціннісному порядку особливого роду, то в нього не може бути іншого мотиву, крім мотиву пізнання.

Із веберівським твердженням не погодилися би представники однієї соціологічної фабрики, які обрали своїм девізом імператив “*Знати, щоб перемогати*”. Одначе за цим слоганом стоїть не “хвалькуватий сурковський цинізм” і “політика путінської адміністрації” (як вважають представники іншої соціологічної фабрики, що звикли використовувати “мерзотності режиму” як універсальну пояснювальну модель), а класичний афоризм Огюста Конта: “*Знати, щоб передбачати; передбачати, щоб управляти*”. Ясна річ, технологізація наукової діяльності несумісна з увявленням про ціннісний суверенітет науки. Але несумісна з ним і політизація науки в дусі тези про партійність буття (“...у нас різні політичні цінності, тому ми по-різному описуємо цей світ мовами різних соціологічних теорій”).

Веберівське науковчення наділяє науку ціннісним суверенітетом (тобто власним ціннісним порядком *sui generis*), а тому не має сенсу говорити про її “ціннісну нейтральність”. Учений не повинен (та й не може) “звільнитися від цінностей”. (Вебер справді говорить не про свободу від цінностей, а про свободу від оцінок.) Проте його цінністю — цінністю вченого — є самостійний пошук істини і тільки він один. Жодної іншої “особливої зацікавленості в реальності” у нього немає. Бо лише цей пошук і конститує актора як ученого. Прагнення ж обґрунтувати власну політичну заангажованість посиленням на відмінність “віднесення до цінності” і “практичної оцінки” виглядає, як мінімум, суперечливим. Веберу це розрізнення слугує для обґрунтування прямо протилежного твердження: віднесення до цінності вможливорює загальнозначиме судження — судження, значиме в межах даної дисципліни, значиме для вчених як учених, незалежно від їхньої партійної належності [Weber, 1951: S. 122]. Бо за таким судженням стоїть віднесення до цінності істини, а не до цінностей політичного чи іншого порядку. (Тут мені легко дорікнути, що я приписую Веберові тезу Ріккерта. Справді, Ріккерт і Вебер — особливо пізній Вебер — по-різному розуміють природу царства цінностей. Але, по-перше, Вебер сам стверджує, що мета його досліджень — “перевірити, чи застосовні ідеї Ріккерта до методології нашої дисципліни” [Weber, 1951, S 7]; а по-друге, відмінності в розумінні “віднесення до цінності” Ріккертом і Вебером жодним чином не стосуються основного мого аргументу — це легко встановити простим порівнянням веберівських та ріккертівських текстів [Ріккерт, 1997].)

Яким чином у пострадянській соціології розрізнення “практичної оцінки” і “віднесення до цінності” почало слугувати виправданню політичної заангажованості соціологів? Це тема окремого дослідження. Переконливу гіпотезу запропонував Ю.Давидов: унаслідок історичних обставин Вебер радянськими соціологами був прочитаний через сильно примітивізованого Парсонса [Давидов, 2000: с. 495–515]. Відтак, “цінності” в цьому словнику описів були скорочені до “символів” і релятивізовані, а операція “віднесення до цінності” стала чимось на кшталт приношення жертви ідолам своєї партії. Зрештою сьогодні нормою публічної дискусії виявляється виправ-

дання власної політичної заангажованості — під виглядом “віднесення до цінності” — посиланнями на М. Вебера (хоча П.Бурдьє як легітимаційна фігура тут був би куди доречніший¹).

Утім, захопившись полемікою, ми ухилилися від відповіді на значно важливіше запитання: як поєднуються веберівське акцентування ціннісних засад науки і розгляд науки в логіці “мов описів”, “семантик” і “ресурсів уяви”? Наскільки сумісні дві метафори: “наука як мова” і “наука як ціннісно-раціональна дія”? Наша відповідь: вони сумісні рівно настільки, наскільки ідея “цінності” може бути переведена із площини аксіології у площину епістемології. Іншими словами, потрібно відповісти на запитання: що являють собою цінності не як елементи трансцендентного царства ціннісних порядків, що ворогують один з одним і генерують смисли соціальних дій (у тому числі епістемічних), а як підґрунтя мови соціології.

Звернімося ще раз до вже цитованої праці Н.Лумана. “Цінності, — пише він, — суть “сліпі плями”, що озброюють здатністю до спостереження та дії. Ціннісність цінності є та позиція, виходячи з якої спостерігають, вимагають, ангажуються та виявляють себе здатними до дії... У фіксованій в такий спосіб [зумовленій цінністю] перспективі бачать краще (чіткіше, глибше, а також далі в майбутнє), але саме внаслідок цього підставляють себе також і під спостереження з боку інших. Цінності не суть формули згоди, навпаки, вони спонукають до критичного спостереження спостереження” [Луман, 1991: с. 206]. У цьому описі бачимо, як “цінність” зближається з “аксіомою”. Та позиція, на якій стоїть спостерігач, — це саме те, чого він не бачить (у логіці історичного анекдоту про Ейфелеву вежу: в ресторан на її вершині приходять, щоб насолоджуватися панорамою Парижа без Ейфелевої вежі). І набір таких позицій, що дають змогу здійснювати спостереження і дію², залишаючись у “системі науки”, обмежений. Саме такого стибу обмеженість і свідчить про ціннісний суверенітет науки стосовно інших ціннісних порядків. Цінності, що визначають межі мови описів, Луман називає “власними цінностями” системи (Eigenvalues).

Кінцевий, граничний характер ціннісних порядків зумовлює бінарність описів. Або це судження має стосунок до науки, або ні. Якщо ні, воно може бути справедливим, чудовим, моральним і політично важливим, але воно не

¹ Пор.: “У розумах переважної частини освічених людей, особливо тих, хто займається суспільними науками, присутня дихотомія, що видається мені абсолютно згубною: розкол між *scholarship* і *commitment*, між тими, хто присвячує себе науковій праці, використовуючи наукові методи й адресуючи свої праці іншим ученим, і тими, хто вступає у бій і вносить свої знання за межі наукової спільноти. Це протиставлення — штучне. Насправді потрібно бути незалежним ученим, котрий працює за правилами *scholarship*, *аби* продукувати ангажоване, легітимно ангажоване знання, і вводити це знання у бій” [Бурдьє, 2002: № 5]. Пастка тут криється в понятті “**легітимно** (sic!) ангажованого знання”. Чим визначається легітимність розрізнення легітимної та нелегітимної ангажованості? Боюся, обговорення цього загадкового предиката і “критеріїв легітимації критеріїв легітимації” приведе нас до класичного парадокса про вартових вартових.

² Тут, мабуть, філософським ресурсом для міркувань Лумана слугує не аксіологія баденської школи неокантіанства (відправна точка веберівської соціології), а прагматистське трактування “цінності” Вільямом Джемсом (див.: [James, 1983]).

релевантне науковій комунікації — воно просто зроблене іншою мовою. Висловлення, зроблене з позиції політично ангажованого суб'єкта, може бути як завгодно ціннісним, але цінності ці не є власними цінностями системи науки. Коли такі висловлення і судження починають імітувати наукову комунікацію, підміняючи її собою на конференціях, конгресах і симпозиумах, вони передусім завдають удару по ціннісному суверенітету науки (розмикають її самореференцію), заганняють комунікацію у глухий кут тавтологій і парадоксів.

Що змінилося за кілька років, що минули від часів перших баталій про неспроможність пострадянської соціології як наукового проекту?

1. *Проблематизація аксіом.* Ті аксіоми, на яких трималися обидві мови — неорадянська і антирадянська, були проблематизовані. Перетворившись з аксіом на проблеми, вони втратили свою функцію цементування загального ігрового майданчика. Навіть такий трюїзм, як “Наше суспільство змінюється. І ці зміни треба вивчати!”, більше не виглядає чимось саме собою зрозумілим.

2. *Емансипація теорії.* Теоретична робота вийшла з гетто “вузьких і цікавих лише спеціалістам схоластичних дебатів”. Стандартна ідеологема раніше виглядала так: “Країні не потрібні теоретики — країні потрібні дослідники, які вивчають країну. Нехай 50 осіб на своїх невеликих кафедрах обговорюють подробиці дитинства Дюркгайма і зв'язок восьмого параграфу третього розділу Лумана із третім абзацом другого параграфу Вітгенштайна, але їхній вплив має бути обмежений”. Сьогодні присутність у публічній сфері тих, хто обговорює зв'язок параграфів і абзаців ледь не вищий, ніж тих, хто проводить масові опитування. Просто тому, що саме недавні мешканці теоретичних гетто становлять головну альтернативу ангажованим дослідникам. І це вочевидь небезпечна тенденція — небезпечна саме для теоретиків, які несподівано для себе опинилися в становищі нових публічних інтелектуалів.

3. *Скасування ембарго на теоретичний імпорт.* Ця зміна, що була законним наслідком попередньої тенденції й негайно була схарактеризована в риторичі “рідних осик” як “розквіт соціологічного карго-культу”, призвела до стрімкої сегментації теоретичних мов. Тепер релевантними співрозмовниками для вітчизняних теоретиків більшою мірою є їхні закордонні колеги, які користуються тими самими теоретичними мовами, аніж їхні сусіди з факультету. За кілька років російському фахівцю з етнометодології взагалі нічого буде обговорювати з колегами по соціологічному цеху в Росії, що автоматично означає не лише розпад єдиного комунікативного простору, а й посилення академічної еміграції.

4. *Посилення поколінської риторики.* Конфлікт мов і аксіоматик був негайно переописаний у термінах конфлікту поколінь. Ми залишимо цю тенденцію без коментарів. Зазначимо тільки, що це переописування не має нічого спільного зі змістом дискусій.

5. *Проблематизація наукової спільноти.* Якщо у 1990-ті та 2000-ні ще зберігалася ілюзія деякої трансцендентної академічної спільноти, що виступала гарантом окремих соціологічних висловлень, то зараз місце такої інстанції обґрунтування вакантне. Сам термін “спільнота” уже не видається чимось адекватним для опису актуального становища російських соціологів (див.: [Юдин, 2011: т. 1]).

6. *Делегітимація соціологічних інститутів.* Академічні інститути втрачали свою легітимність в Росії впродовж доволі тривалого періоду, але саме зараз активно розпочалася деінституціоналізація соціологічного життя. Змістовні соціологічні обговорення частіше точаться у кав'ярнях, ніж в аудиторіях. Для значної частини учасників дебатів про соціологію сайт *polit.ru* видається доречнішим комунікативним майданчиком, ніж будь-який із наявних соціологічних часописів.

Чи настала за описаними змінами справжня “суверенізація” соціальної науки саме як науки? Важко відповісти. Разом із тим така суверенізація вперше за багато років опинилася на порядку денному соціологічних дебатів...

До цих змін можна поставитися як до “моди” (А.Гофман), можна приписати їх прикрій фрагментації дисципліни (М.Покровський), негативному впливу постмодернізму (Л.Гудков), атаці войовничих теоретиків (А.Чепуренко), проявам ураженого самолюбства (В.Ядов, М.Черниш), конфлікту академічних цивілізацій (М.Соколов). Проте самі ці зміни вже достатньо оформилися, щоб їх можна було зробити предметом скрупульозного епістемологічного дослідження.

Джерела

Бердяев Н. Философская истина и интеллигентская правда / Бердяев Н. // Вехи. — С.1., 1909.

Бикбов А. Российская социология: автономия под вопросом / А. Бикбов, С. Гавриленко // Логос. — 2002. — № 5/6. — С. 186–210.

Бурдые П. Заангажированное знание / П. Бурдые // Неприкосновенный запас. — 2002. — № 5.

Бурдые П. За рационалистический историзм / П. Бурдые // Социо-Логос постмодернизма : Альманах Российско-французского центра социологических исследований Института социологии РАН. — М. : Ин-т эксперимент. социологии, 1996.

Бурдые П. Опыт рефлексивной социологии / П. Бурдые // Теоретическая социология : антология / пер. с англ., франц., нем., итал. ; сост. и общ. ред. С.П. Баньковской. — М. : Университет, 2002.

Вебер М. Наука как призвание и профессия // Избранные произведения / Вебер М. — М. : Прогресс, 1990.

Гудков Л.Д. О ценностных основаниях и внутренних ориентирах социальных наук / Л.Д. Гудков // Пути России: проблемы социального познания. — М. : МВШСЭН, 2006.

Давыдов Ю.Н. Веберовский ренессанс и наша перестройка / Ю.Н. Давыдов // История теоретической социологии. — СПб. : РХГИ, 2000. — Т. 4. — С. 495–515.

Дубин Б.В. Беспроблемность, симуляция, технологизм: общественные науки в сегодняшней России / Б.В. Дубин // Пути России: проблемы социального познания. — М. : МВШСЭН, 2006.

- Луман Н.* Тавтологія и парадокс в самоописаниях современного общества / Н. Луман; пер. с нем. А.Ф. Филишова // Социо-Логос: социология, антропология, метафизика. — М.: Прогресс, 1991.
- Маркс К.* Немецкая идеология / К. Маркс // Сочинения / К. Маркс, Ф. Энгельс. — М.: Госполитиздат, 1955.
- Парсонс Т.* Система современных обществ / Парсонс Т. — М.: Аспект-Пресс, 1997.
- Риккерт Г.* Границы естественнонаучного образования понятий / Риккерт Г.; вступ. ст. Б.В. Маркова. — СПб.: Наука, 1997.
- Хайдеггер М.* Вещь / Хайдеггер М. // Время и бытие. — М.: Республика, 1993.
- Юдин Г.* Иллюзия научного сообщества / Г. Юдин // Социологическое обозрение. — 2011. — Т.1.
- Goffman E.* On face work // Interaction Ritual / Goffman E. — N. Y., 1967.
- Henderson L.J.* On the Social System / Henderson L.J.; Ed. by B. Barber. — Chicago, 1970.
- James W.* On a Certain Blindness in Human Beings / James W. // The Works of William James. — Cambridge, 1983.
- Nicod J.* La géométrie dans le monde sensible / Nicod J. — Paris, 1924.
- Vaihinger H.* The philosophy of "As if" / Vaihinger H. — S.l.: Barnes & Noble, 1952.
- Weber M.* Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre. — Tübingen, 1951.